

POLITECHNIKA ŁÓDZKA

WYDZIAŁ FIZYKI TECHNICZNEJ, INFORMATYKI
I MATEMATYKI STOSOWANEJ

Kierunek: Matematyka Stosowana

Specjalność: Analiza Danych w Biznesie i Logistyce

Matematyczne modele wykorzystywane w systemach rekomendacji.

Anita Kudaj
Nr albumu: 220020

Praca magisterska napisana w Instytucie Matematyki
Politechniki Łódzkiej

Promotor: dr, mgr inż. Piotr Kowalski

ŁÓDŹ, 07.2019

Spis treści

1	Wstęp	3
2	Preliminaria	4
2.1	Oznaczenia używane w pracy	4
2.2	Elementy algebry liniowej	5
2.3	Elementy rachunku prawdopodobieństwa i statystyki	8
3	Elementy eksploracji danych wykorzystywane w systemach rekomendujących	11
3.1	Wstępne przetwarzanie danych	11
3.1.1	Miary podobieństwa	12
3.1.2	Redukcja wymiaru	13
3.2	Metody eksploracji danych	16
3.2.1	Algorytm k - najbliższych sąsiadów	16
3.2.2	Algorytm k - średnich	17
3.3	Szacowanie błędów obliczeń	20
3.3.1	Ocena dokładności metody	20
3.3.2	Ocena jakości modelu	21
4	Modele tworzenia rekomendacji	24
4.1	Systemy rekomendujące oparte na treści - Content-based recommender systems	27
4.1.1	Wygenerowanie profilu dokumentu tekstowego - algorytm TFIDF	28
4.2	Filtrowanie kolaboratywne - Collaborative filtering	30
4.2.1	Filtrowanie kolaboratywne oparte na użytkowniku	30
4.2.2	Filtrowanie kolaboratywne oparte na elementach	33
4.3	Systemy rekomendujące kontekstowe - Context-aware recommender systems	34
4.4	Dekompozycja macierzy ocen - SVD	35

5	Eksperymenty / część praktyczne	37
5.1	ALS z Apache Spark i MLlib	37
5.1.1	Apache Spark	37
5.1.2	ALS i MLlib	38
5.1.3	Implementacja algorytmu	39
6	Podsumowanie	40

Rozdział 1

Wstęp

Rozdział 2

Preliminaria

2.1 Oznaczenia używane w pracy

W niniejszej pracy zostały użyte następujące oznaczenia:

\mathbb{N} - zbiór liczb naturalnych,

\mathbb{R} - zbiór liczb rzeczywistych,

\mathbb{K} - ciało liczb rzeczywistych lub zespolonych,

X - (duże, pochylone litery) jako oznaczania zbiorów,

\mathbf{x} - (małe, pogrubione litery) jako oznaczania wektorów,

X - (duże litery) jako oznaczania zmiennych losowych,

\mathbb{X} - (duże litery z wyłączeniem \mathbb{N} , \mathbb{R} , \mathbb{K}) jako oznaczania macierzy,

$[a_{ij}]_{j=1,\dots,n}^{i=1,\dots,m}$ - macierz o m wierszach i n kolumnach,

$[a_{ij}]$ - macierz kwadratowa,

$\mathbb{M}_{m \times n}(\mathbb{K})$ - zbiór wszystkich macierzy o wymiarach $m \times n$ i elementach z ciała \mathbb{K} ,

\mathcal{V} - przestrzeń liniowa,

$\text{span}(X)$ - przestrzeń generowana przez zbiór X ,

(Ω, \mathcal{F}, P) - przestrzeń probabilistyczna,

Ω - zbiór zdarzeń elementarnych,

\mathcal{F} - rodzina podzbiorów zbioru Ω ,

P - funkcja prawdopodobieństwa,

$B(\mathbb{R}^n)$ - σ -ciało zbiorów borelowskich w \mathbb{R}^n ,

$E(X)$ - wartość oczekiwana,

$\text{Cov}(X; Y)$ - kowariancja zmiennych losowych X, Y ,

$\text{Var}(X)$ - wariancję zmiennej losowej X ,

$\sigma(X)$ - odchylenie standardowe zmiennej losowej X ,

$\rho(X, Y)$ - współczynnik korelacji zmiennych losowych X, Y ,

$d(x, y)$ - odległość punktów x i y ,

$d_e(x, y)$ - odległość euklidesowa punktów x i y ,
 $d_r(x, y)$ - odległość Minkowskiego punktów x i y ,
 $\text{sim}(X, Y)$ - współczynnik podobieństwa wektorów X i Y ,
 $\rho^p(X, Y)$ - współczynnik korelacji Pearsona,
 $J(A, B)$ - indeks Jaccarda,
 $\|\cdot\|_F$ - norma Frobeniusa.

2.2 Elementy algebry liniowej

W definicjach poniżej korzystamy z pojęcia ciała, którego wyjaśnienie odnajdziemy w książce Tadeusza Poredy i Jacka Jędrzejewskiego *Algebra liniowa z elementami geometrii analitycznej* [6, Sec 4.4].

Definicja 2.1 (Macierz [6, Sec 8.1 Def. 8.1]). *Niech $n, m \in \mathbb{N}$. Macierz o m wierszach, n kolumnach (o wymiarach $m \times n$) i wyrazach w ciele \mathbb{K} nazywamy funkcję*

$$\mathbb{A} : \{1, 2, \dots, m\} \times \{1, 2, \dots, n\} \rightarrow \mathbb{K}.$$

Wartością funkcji dla argumentu (i, j) jest element a_{ij} należący do ciała \mathbb{K} . Macierz zapisujemy w postaci tabeli

$$\mathbb{A} = \begin{bmatrix} a_{11} & a_{12} & \cdots & a_{1n} \\ a_{21} & a_{22} & \cdots & a_{2n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ a_{m1} & a_{m2} & \cdots & a_{mn} \end{bmatrix}.$$

Przez $\mathbb{M}_{m \times n}(\mathbb{K})$ oznaczamy zbiór wszystkich macierzy o wymiarach $m \times n$ i elementach z ciała \mathbb{K} .

Definicja 2.2 (Wyznacznik macierzy [6, Sec 10.1, Def. 10.1]). *Niech $\mathcal{M}(\mathbb{K}) = \bigcup_{n \in \mathbb{N}} \mathbb{M}_{n \times n}(\mathbb{K})$ oznacza zbiór wszystkich macierzy kwadratowych o wyrazach z \mathbb{K} .*

Funkcję:

$$\det : \mathcal{M}(\mathbb{K}) \rightarrow \mathbb{K}$$

określamy następująco:

- jeżeli $\mathbb{A} = [a_{11}]$, to $\det(\mathbb{A}) = a_{11}$,

- jeżeli $\mathbb{A} = \begin{bmatrix} a_{11} & a_{12} & \cdots & a_{1n} \\ a_{21} & a_{22} & \cdots & a_{2n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ a_{n1} & a_{n2} & \cdots & a_{nn} \end{bmatrix}$, gdy $n > 1$, to

$$\det(\mathbb{A}) = \sum_{i=1}^n (-1)^{1+i} \cdot a_{i1} \cdot \det(\mathbb{A}_{i1}),$$

gdzie \mathbb{A}_{ij} jest macierzą powstałą z macierzy \mathbb{A} przez skreślenie i -tego wiersza i j -tej kolumny.

Funkcję \det nazywamy wyznacznikiem, natomiast wartość tej funkcji dla macierzy \mathbb{A} wyznacznikiem macierzy \mathbb{A} .

Uwaga 2.3 ([6, Sec 8.1]). Przykładowe sposoby zapisu macierzy:

$$[a_{ij}]_{j=1,\dots,n}^{i=1,\dots,m}, (a_{ij})_{j=1,\dots,n}^{i=1,\dots,m}, [a_{ij}]_{j \leq n}^{i=1 \leq m}, (a_{ij})_{j \leq n}^{i=1 \leq m}, [a_{ij}], (a_{ij}).$$

Sposobów $[a_{ij}]$, (a_{ij}) używamy, gdy liczba kolumn i wierszy danej macierzy jest ustalona.

W tej pracy używać będziemy zapisu $[a_{ij}]_{j=1,\dots,n}^{i=1,\dots,m}$ oraz zapisu $[a_{ij}]$ w przypadku macierzy kwadratowych.

Definicja 2.4 (Macierz transponowana [6, Sec 8.1]). Niech $\mathbb{A} = [a_{ij}]_{j=1,\dots,n}^{i=1,\dots,m}$, będzie macierzą ze zbioru $\mathbb{M}_{m \times n}(\mathbb{K})$. Macierz $\mathbb{B} = [b_{ij}]_{j=1,\dots,m}^{i=1,\dots,n}$ nazywamy macierzą transponowaną macierzy \mathbb{A} , jeśli

$$b_{ji} = a_{ij}$$

dla każdego $i \in \{1, \dots, n\}$ oraz $j \in \{1, \dots, m\}$. Piszemy wtedy $\mathbb{B} = \mathbb{A}^T$.

Uwaga 2.5 (Rodzaje macierzy [6, Sec 8.1, Sec 10.4]). Poniżej zostały zdefiniowane niektóre rodzaje macierzy.

- Macierzą kwadratową nazywamy macierz, w której liczba wierszy i liczba kolumn są równe. Liczbę tę nazywamy stopniem macierzy kwadratowej.
- Macierzą diagonalną nazywamy macierz kwadratową $[a_{ij}]$, gdzie wszystkie elementy poza główną przekątną są równe 0. Macierz diagonalną oznaczamy $\text{diag}(a_{11}, a_{22}, \dots, a_{nn})$.
- Macierzą jednostkową stopnia n nazywamy macierz diagonalną, w której na głównej przekątnej wszystkie elementy są równe 1. Macierz jednostkową będziemy oznaczać \mathbb{I} .
- Macierz kwadratową \mathbb{C} , gdzie $\mathbb{C} = [c_{ij}]$, nazywamy macierzą ortogonalną, jeżeli spełniony jest warunek

$$\mathbb{C}^T \cdot \mathbb{C} = \mathbb{C} \cdot \mathbb{C}^T = \mathbb{I}.$$

- Macierzą nieosobliwą nazywamy macierz kwadratową, której wyznacznik jest różny od 0.

- *Macierzą osobliwą nazywamy macierz kwadratową, której wyznacznik jest równy 0.*

Definicja 2.6 (Mnożenie macierzy [6, Sec 9.3 Def 9.13]). *Niech $\mathbb{A} \in \mathbb{M}_{m \times n}(\mathbb{K})$ i $\mathbb{B} \in \mathbb{M}_{k \times m}(\mathbb{K})$. Przyjmując następujące notacje:*

$$\mathbb{A} = \begin{bmatrix} a_{11} & a_{12} & \cdots & a_{1n} \\ a_{21} & a_{22} & \cdots & a_{2n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ a_{m1} & a_{m2} & \cdots & a_{mn} \end{bmatrix}, \quad \mathbb{B} = \begin{bmatrix} b_{11} & b_{12} & \cdots & b_{1m} \\ b_{21} & b_{22} & \cdots & b_{2m} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ b_{k1} & b_{k2} & \cdots & b_{km} \end{bmatrix}$$

iloczynem macierzy \mathbb{B} i \mathbb{A} nazywamy taką macierz $\mathbb{C} = [c_{lj}]_{j=1, \dots, n}^{l=1, \dots, k}$, że

$$\forall_{l \in 1, \dots, k, j \in 1, \dots, n} c_{lj} = \sum_{i=1}^m b_{li} \cdot a_{ij}.$$

Piszemy wtedy $\mathbb{C} = \mathbb{B} \cdot \mathbb{A}$.

Definicja 2.7 (Dodawanie macierzy [6, Sec 8.1]). *Niech $\mathbb{A}, \mathbb{B} \in \mathbb{M}_{m \times n}(\mathbb{K})$. Dodawaniem macierzy $(\mathbb{B} + \mathbb{A})$ nazywamy macierz $\mathbb{C} \in \mathbb{M}_{m \times n}(\mathbb{K})$ taką, że*

$$\forall_{i \in 1, \dots, m, j \in 1, \dots, n} c_{ij} = b_{ij} + a_{ij}.$$

Definicja 2.8 (Mnożenie macierzy przez element ciała [6, Sec 8.1]). *Niech $\mathbb{A} \in \mathbb{M}_{m \times n}(\mathbb{K})$ oraz $\lambda \in \mathbb{K}$. Mnożeniem macierzy przez element z ciała $(\lambda \cdot \mathbb{A})$ nazywamy macierz $\mathbb{C} \in \mathbb{M}_{m \times n}(\mathbb{K})$ taką, że*

$$\forall_{i \in 1, \dots, m, j \in 1, \dots, n} c_{ij} = \lambda \cdot a_{ij}.$$

Twierdzenie 2.9 (Własności transpozycji macierzy [4, Sec 5.1 Tw. 5.1]). *Niech $\mathbb{A} \in \mathbb{M}_{n \times m}(\mathbb{K})$, $\mathbb{B} \in \mathbb{M}_{n \times m}(\mathbb{K})$, $\mathbb{C} \in \mathbb{M}_{m \times n}(\mathbb{K})$ oraz $\lambda \in \mathbb{K}$. Zachodzą następujące równości:*

- $(\mathbb{A}^T)^T = \mathbb{A}$,
- $(\mathbb{A} + \mathbb{B})^T = \mathbb{A}^T + \mathbb{B}^T$,
- $(\lambda \mathbb{A})^T = \lambda \mathbb{A}^T$,
- $(\mathbb{A} \mathbb{C})^T = \mathbb{C}^T \mathbb{A}^T$.

Definicja 2.10 (Ślad macierzy). *Śladem macierzy $\mathbb{A} = [a_{ij}]$ nazywamy wielkość:*

$$\text{tr}(\mathbb{A}) = \sum_{i=1}^n a_{ii} = a_{11} + a_{22} + \cdots + a_{nn}.$$

W kolejnych definicjach korzystamy z pojęcia przestrzeni liniowej oraz pojęcia wymiaru, których wyjaśnienia możemy odnaleźć w książce *Algebra liniowa z elementami geometrii analitycznej* odpowiednio w [6, Sec 7.1] oraz [6, Sec 7.5].

Uwaga 2.11 ([6, Sec 8.1]). Wiersze macierzy o wymiarach $m \times n$ traktować możemy jako wektor z przestrzeni \mathbb{K}^n , natomiast kolumnę jako wektor przestrzeni \mathbb{K}^m .

Definicja 2.12 (Rząd kolumnowy i wierszowy macierzy [6, Sec 8.1]). Niech $A \in \mathbb{M}_{m \times n}(\mathbb{K})$. Rzędem kolumnowym macierzy A nazywamy wymiar przestrzeni \mathbb{K}^n generowanej przez kolumny macierzy A . Rząd ten oznaczamy symbolem $r_k(A)$. Rzędem wierszowym macierzy A nazywamy wymiar podprzestrzeni generowanej przez wiersze macierzy A i oznaczamy go $r_w(A)$.

Definicja 2.13 (Rząd macierzy [6, Sec 8.1]). Rzędem macierzy A nazywamy wspólną wartość rzędu kolumnowego i wierszowego macierzy A . Rząd macierzy oznaczamy symbolem $rz(A)$.

Definicja 2.14 (Przestrzeń generowana przez zbiór [6, Sec 7.1 Def 7.13]). Niech X będzie dowolnym i niepustym podzbiorem przestrzeni liniowej \mathcal{V} . Podprzestrzenią generowaną przez zbiór X nazywamy zbiór wszystkich skończonych kombinacji liniowych wektorów ze zbioru X . Zbiór ten oznaczamy symbolem $\text{span}(X)$.

Symbolicznie zapisujemy zbiór $\text{span}(X)$ jako:

$$\left\{ x \in \mathcal{V} : \exists_{n \in \mathbb{N}} \exists_{(\alpha_1, \dots, \alpha_n) \in \mathbb{K}^n} \exists_{(x_1, \dots, x_n) \in X^n} (x = \alpha_1 \cdot x_1 + \dots + \alpha_n \cdot x_n) \right\},$$

gdzie \mathcal{V} jest przestrzenią liniową nad ciałem liczb rzeczywistych lub ciałem liczb zespolonych \mathbb{K} .

Definicja 2.15 (Wartość własna macierzy kwadratowej [6, Sec 12.2]). Liczbę $\lambda \in \mathbb{R}$ nazywamy wartością własną macierzy kwadratowej A , jeżeli istnieje niezerowy wektor \mathbf{x} taki, że

$$A\mathbf{x} = \lambda\mathbf{x}.$$

Każdy niezerowy wektor \mathbf{x} spełniający powyższe równania nazywamy wektorem własnym macierzy A odpowiadającym wartości własnej λ .

2.3 Elementy rachunku prawdopodobieństwa i statystyki

Definicja 2.16 (Przestrzeń probabilistyczna [2, Sec 1.2, Sec 1.4]). Przestrzenią probabilistyczną nazywamy uporządkowaną trójkę (Ω, \mathcal{F}, P) , gdzie:

- Ω to zbiór wszystkich zdarzeń elementarnych i $\Omega \neq \emptyset$
- \mathcal{F} rodzina podzbiorów zbioru Ω taka, że:

- $\emptyset \in \mathcal{F}$,
- jeżeli $A \in \mathcal{F}$, to $\bar{A} = \Omega \setminus A \in \mathcal{F}$,
- jeżeli $A_n \in \mathcal{F}$ dla $n = 1, 2, \dots$, to $\bigcup_{n=1}^{\infty} A_n \in \mathcal{F}$
- $P : \mathcal{F} \rightarrow [0, 1]$ taka, że:
 - $\forall_{A \in \mathcal{F}} P(A) \geq 0$,
 - $P(\Omega) = 1$,
 - jeżeli $A_n \in \mathcal{F}$, $n = 1, 2, \dots$ są takie, że $A_i \cap A_j = \emptyset$ dla $i \neq j$ to

$$P\left(\bigcup_{n=1}^{\infty} A_n\right) = \sum_{n=1}^{\infty} P(A_n).$$

W poniższej definicji zostało użyte pojęcie σ -algebry, którego wyjaśnienie można odnaleźć w [2, Sec 1.2 Def. 1.2].

Definicja 2.17 ($B(\mathbb{R}^n)$ [2, Sec 1.12]). Niech \mathcal{I} oznacza klasę wszystkich zbiorów, składających się ze skończonych sum rozłącznych zbiorów $I = I_1 \times I_2 \times \dots \times I_k$, gdzie $I_k = [a_k, b_k]$. Najmniejszą σ -algebrę $\sigma(\mathcal{I})$ generowaną przez klasę zbiorów \mathcal{I} nazywa się σ -algebrą borelowską zbiorów w \mathbb{R}^n i oznacza się $B(\mathbb{R}^n)$.

Definicja 2.18 (Zmienna losowa [3, Sec 5.1 Def. 1]). Odwzorowanie $X : \Omega \rightarrow \mathbb{R}^n$ nazywamy zmienną losową o wartościach w \mathbb{R}^n , jeśli dla każdego $A \in B(\mathbb{R}^n)$ zbiór $X^{-1}(A) \in \mathcal{F}$.

Definicja 2.19 (Wartość oczekiwana [3, Sec 5.6 Def. 2]). Wartością oczekiwaną zmiennej losowej X o wartościach w \mathbb{R} nazywamy liczbę:

$$E(X) = \int_{\Omega} X dP,$$

jeżeli X jest P -całkowalna, tzn. jeżeli zachodzi:

$$E(X) = \int_{\Omega} |X| dP < \infty.$$

Definicja 2.20 (Kowariancja [2, Sec 2.8 Def.2.32]). Kowariancją zmiennych losowych X, Y nazywamy liczbę:

$$\text{Cov}(X; Y) = E((X - E(X))(Y - E(Y))).$$

Definicja 2.21 (Wariancja zmiennej losowej [2, Sec 2.8 Def.2.28]). Wariancją zmiennej losowej X nazywamy liczbę:

$$\text{Var}(X) = E((X - E(X))^2),$$

jeżeli wyznaczona wartość oczekiwana istnieje.

Definicja 2.22 (Odchylenie standardowe [2, Sec 2.8 Def.2.28]). *Odchyleniem standardowym zmiennej losowej X nazywamy liczbę:*

$$\sigma(X) = \sqrt{\text{Var}(X)}.$$

Definicja 2.23 (Współczynnik korelacji [2]). *Współczynnikiem korelacji nazywamy charakterystykę ilościową stopnia zależności dwóch zmiennych losowych X i Y zdefiniowaną następująco:*

$$\rho(X, Y) = \frac{\text{Cov}(X; Y)}{\sigma(X) \sigma(Y)}.$$

Rozdział 3

Elementy eksploracji danych wykorzystywane w systemach rekomendujących

Większość systemów rekomendujących opiera się na algorytmach, które możemy rozumieć jako różne technik eksploracji danych. Zazwyczaj proces eksploracji danych składa się z trzech kroków:

1. wstępne przetwarzanie danych,
2. analiza danych,
3. interpretacja wyników.

W tym rozdziale zostaną przeanalizowane najważniejsze i najczęściej używane w regułach rekomendujących metody. Zaczniemy od miar podobieństw i redukcji wymiaru. W kolejnym etapie spojrzymy na metody klasyfikacji, grupowania i regresji, aby zakończyć interpretacją wyników i oceną błędów obliczeń.

3.1 Wstępne przetwarzanie danych

Przed przystąpieniem do kroku analizy dane wymagają przygotowania: wyczyszczenia, przefiltrowania, transformacji. Dopiero tak przygotowane dane mogą zostać poddane zadaniom uczenia maszynowego. W tej sekcji zostaną przedstawione problemy, które spotykamy przy tworzeniu reguł rekomendujących.

3.1.1 Miary podobieństwa

W systemach rekomendujących bardzo częstym podejściem jest używanie metod klasyfikacji i grupowania. Metody te opierają się na obliczaniu podobieństw i odległości. Najprostszym i jednocześnie najczęściej używanym podejściem jest odległość euklidesowa.

Definicja 3.1 (Odległość euklidesowa [1]). *Niech $\mathbf{x}, \mathbf{y} \in \mathbb{R}^n$, $n \in \mathbb{N}$. Odległością euklidesową \mathbf{x} i \mathbf{y} nazywamy:*

$$d_e(x, y) = \sqrt{\sum_{k=1}^n (\mathbf{x}_k - \mathbf{y}_k)^2}.$$

Warto również wspomnieć o uogólnionej wersji odległości euklidesowej - odległości Minkowskiego.

Uwaga 3.2. *Odległość Minkowskiego wyrażamy wzorem:*

$$d_r(x, y) = \left(\sum_{k=1}^n |x_k - y_k|^r \right)^{\frac{1}{r}}.$$

W zależności od wartości stopnia odległości r odległość Minkowskiego przyjmuje konkretne nazwy:

- $r = 1$ - odległość manhatan,
- $r = 2$ - wspomniana wcześniej odległość euklidesowa,
- $r \rightarrow \infty$ - supremum.

Kolejnym podejściem, gdzie poszczególne elementy są postrzegane jako n - wymiarowe wektory, a podobieństwo między nimi jest obliczane na podstawie kąta, który tworzą jest odległość kosinusowa.

Definicja 3.3 (Odległość kosinusowa [1]). *Niech $\mathbf{x}, \mathbf{y} \in \mathbb{R}^n$, $n \in \mathbb{N}$. Odległością kosinusową nazywamy funkcję $d : \mathbb{R}^n \times \mathbb{R}^n \rightarrow \mathbb{R}$ opisaną wzorem:*

$$d(\mathbf{x}, \mathbf{y}) = 1 - \text{sim}(\mathbf{x}, \mathbf{y}),$$

gdzie $\text{sim} : \mathbb{R}^n \times \mathbb{R}^n \rightarrow \mathbb{R}$ wyznacza współczynnik podobieństwa wektorów \mathbf{x} i \mathbf{y} według formuły:

$$\text{sim}(\mathbf{x}, \mathbf{y}) = \frac{\sum_{k=1}^n x_k y_k}{\sqrt{\sum_{k=1}^n x_k^2} \sqrt{\sum_{k=1}^n y_k^2}}.$$

Innym podejściem pozwalającym modelować podobieństwo wektorów jest korelacja Pearsona, którą definiujemy następująco:

Definicja 3.4 (Współczynnik korelacji Pearsona [1]). *Niech X, Y będą zmiennymi losowymi o rozkładach ciągłych oraz niech $(x_1, \dots, x_n), (y_1, \dots, y_n)$ oznaczają losową próbę prostą. Przez \bar{x} i \bar{y} oznaczmy:*

$$\bar{x} = \frac{1}{n} \sum_{k=1}^n x_k, \bar{y} = \frac{1}{n} \sum_{k=1}^n y_k.$$

Wówczas współczynnikiem korelacji Pearsona nazywamy:

$$\rho^P(X, Y) = \frac{\sum_{k=1}^n (x_k - \bar{x})(y_k - \bar{y})}{\sqrt{\sum_{k=1}^n (x_k - \bar{x})^2} \sqrt{\sum_{k=1}^n (y_k - \bar{y})^2}}.$$

Przy innych rodzajach danych do opisu podobieństwa używany jest wskaźnik nazywany Indeksem Jaccarda (współczynnik podobieństwa Jaccarda).

Definicja 3.5 (Indeks Jaccarda [8]). *Niech A i B oznaczają zbiory. Indeksem Jaccarda (podobieństwem Jaccarda) nazywamy funkcję:*

$$J(A, B) = \frac{|A \cap B|}{|A \cup B|}.$$

3.1.2 Redukcja wymiaru

Zbyt duża ilość zmiennych, które opisują obserwacje powoduje wzrost prawdopodobności, że zmienne te są ze sobą skorelowane, a informacje wnoszone przez część zmiennych są redundantne. Proces redukcji wymiaru pozwala przezwyciężyć ten problem poprzez transformację przestrzeni danych do przestrzeni o mniejszej liczbie wymiarów. W poniższym rozdziale przyjrzymy się najczęściej wybieranemu algorytmom redukcji wymiarów w kontekście reguł rekomendujących. Jest to Rozkład Według Wartości Osobliwych (ang. Singular Value Decomposition (SVD)).

Definicja 3.6 (Rozkład Według Wartości Osobliwych [10]). *Rozkładem według wartości osobliwych $m \times n$ - wymiarowej macierzy \mathbb{X} , gdzie $m \geq n$ nazywamy odszukanie takich macierzy $\mathbb{U}, \Sigma, \mathbb{V}$, że:*

$$\mathbb{X} = \mathbb{U}\Sigma\mathbb{V}^T,$$

gdzie:

- $\mathbb{U}^T\mathbb{U} = \mathbb{V}^T\mathbb{V} = \mathbb{I}$, \mathbb{U} jest wymiaru $m \times m$ oraz \mathbb{V} wymiaru $n \times n$,
- Σ jest macierzą diagonalną o nieujemnych wartościach, $\Sigma = \text{diag}(\sigma_1, \sigma_2, \dots, \sigma_n)$, $n \in \mathbb{N}$ taką, że $\sigma_1 > 0$ dla $1 \leq i \leq \text{rz}(\mathbb{X})$ i $\sigma_i = 0$ dla $i \geq \text{rz}(\mathbb{X}) + 1$ (macierz Σ jest macierzą wymiaru $m \times n$, gdzie $\sigma_{ij} = 0$, gdy $i \neq j$).

Uwaga 3.7. Niezerowe wyrazy macierzy Σ nazywamy wartościami osobliwymi macierzy \mathbb{X} . Kolumny macierzy \mathbb{U} i \mathbb{V} nazywamy odpowiednio lewymi i prawymi wektorami szczególnymi macierzy \mathbb{X} .

Definicja 3.8 (Wartość osobliwa macierzy [13]). *Wartością osobliwą σ_k macierzy \mathbb{X} nazywamy*

$$\sigma_k = \sqrt{\lambda_k},$$

gdzie λ_k , $k \in \mathbb{N}$ jest wartością własną macierzy $\mathbb{X}\mathbb{X}^T$.

Definicja 3.9 (Norma Frobeniusa[10]). *Niech $\mathbb{A} \in \mathbb{M}_{m \times n}(\mathbb{R})$. Normą Frobeniusa nazywamy:*

$$\|\mathbb{A}\|_F = \sqrt{\sum_{i=1}^m \sum_{j=1}^n |a_{ij}|^2} = \sqrt{\text{tr}(\mathbb{A}^T \mathbb{A})}.$$

W poniższym twierdzeniu zostaną użyte pojęcia jądra i obrazu, których wyjaśnienia możemy odnaleźć w książce *Algebra liniowa z elementami geometrii analitycznej* [6, Sec 9.1].

Twierdzenie 3.10 (Warunki równoważne SVD [10]). *Niech rozkład według wartości osobliwych macierzy \mathbb{X} będzie dany wzorem*

$$\mathbb{X} = \mathbb{U}\Sigma\mathbb{V}^T$$

gdzie $\mathbb{U} = [u_1, u_2, \dots, u_m]$, $\mathbb{V} = [v_1, v_2, \dots, v_n]$, $\Sigma = \text{diag}(\sigma_1, \sigma_2, \dots, \sigma_n)$ oraz $\sigma_1 \geq \sigma_2 \geq \dots \geq \sigma_r > \sigma_{r+1} = \dots = \sigma_n = 0$. $R(\mathbb{X})$ i $N(\mathbb{X})$ oznaczają zakres i jądro macierzy. Wtedy:

1. *właściwości rzędu macierzy: $\text{rz}(\mathbb{X}) = r$, $N(\mathbb{X}) = \text{span}(v_{r+1}, \dots, v_n)$, $R(\mathbb{X}) = \text{span}(u_1, u_2, \dots, u_r)$,*
2. $\mathbb{X} = \sum_{i=1}^r u_i \cdot \sigma_i \cdot v_i^T$,
3. $\|\mathbb{X}\|_F^2 = \sigma_1^2 + \dots + \sigma_r^2$ i $\|\mathbb{X}\|_2^2 = \sigma_1^2$.

Twierdzenie 3.11 (Twierdzenie Eckart - Younga [10]). *Niech \mathbb{X} będzie macierzą $m \times n$ - wymiarową z rozkładem według wartości osobliwych $\mathbb{X} = \mathbb{U}\Sigma\mathbb{V}^T$, $\text{rz}(\mathbb{X}) \in \mathbb{N}$ niech będzie rzędem macierzy i $\text{rz}(\mathbb{X}) \leq p$. Zdefiniujemy:*

$$\mathbb{X}_k = \sum_{i=1}^k u_i \cdot \sigma_i \cdot v_i^T,$$

wtedy

$$\min_{\text{rz}(\mathbb{B})=k} \|\mathbb{X} - \mathbb{B}\|_F^2 = \|\mathbb{X} - \mathbb{X}_k\|_F^2 = \sigma_{k+1}^2 + \dots + \sigma_p^2.$$

Aby udowodnić twierdzenie Eckart - Younga wprowadźmy twierdzenie Weylsa:

Twierdzenie 3.12 (Twierdzenie Weylsa [13]). *Niech $\mathbb{X}, \mathbb{Y} \in \mathbb{M}_{m \times n}(\mathbb{K})$ oraz $r = \min\{m, n\}$. Dodatkowo niech odpowiednio $\sigma_1(\mathbb{X}) \geq \sigma_2(\mathbb{X}) \geq \dots \geq \sigma_r(\mathbb{X}) \geq 0$, $\sigma_1(\mathbb{Y}) \geq$*

$\sigma_2(\mathbb{Y}) \geq \dots \geq \sigma_r(\mathbb{Y}) \geq 0$ i $\sigma_1(\mathbb{Z}) \geq \sigma_2(\mathbb{Z}) \geq \dots \geq \sigma_r(\mathbb{Z}) \geq 0$ będą wartościami osobliwymi macierzy $\mathbb{X}, \mathbb{Y}, \mathbb{Z} = \mathbb{X} + \mathbb{Y}$. Wtedy:

$$\sigma_{i+j-1}(\mathbb{Z}) \leq \sigma_i(\mathbb{X}) + \sigma_j(\mathbb{Y}),$$

gdzie $1 \leq i, j \leq r, i + j \leq r + 1$.

Dowód. [Twierdzenia Eckart - Younga]

Niech $\mathbb{X} \in \mathbb{M}_{m \times n}(\mathbb{R})$ będzie macierzą o wartościach rzeczywistych, gdzie $m \geq n$. Załóżmy, że

$$\mathbb{X} = \mathbb{U}\Sigma\mathbb{V}^T$$

jest rozkładem według wartości osobliwych macierzy \mathbb{X} . Chcemy pokazać, że najlepszym przybliżeniem macierzy \mathbb{X} w normie Frobeniusa (oznaczamy $\|\cdot\|_F$) jest

$$\mathbb{X}_k = \sum_{i=1}^k u_i \cdot \sigma_i \cdot v_i^T,$$

gdzie u_i i v_i oznaczają odpowiednio i -te kolumny macierzy \mathbb{U} i \mathbb{V} . Zauważmy, że z własności 3. twierdzenia o warunkach równoważnych SVD mamy:

$$\|\mathbb{X} - \mathbb{X}_k\|_F^2 = \left\| \sum_{i=k+1}^n u_i \cdot \sigma_i \cdot v_i^T \right\|_F^2 = \sum_{i=k+1}^n \sigma_i^2.$$

Stąd należy udowodnić, że $\mathbb{B}_k = \mathbb{X}\mathbb{Y}^T$, gdzie \mathbb{X} i \mathbb{Y} są macierzami oraz

$$\|\mathbb{X} - \mathbb{X}_k\|_F^2 = \sum_{i=k+1}^n \sigma_i^2 = \|\mathbb{X} - \mathbb{B}_k\|_F^2.$$

Niech $\mathbb{X} = \mathbb{X}' + \mathbb{X}''$. Korzystając z Twierdzenia Weylsa mamy:

$$\sigma_{i+j-1}(\mathbb{X}) \leq \sigma_i(\mathbb{X}') + \sigma_j(\mathbb{X}'').$$

Jeżeli

$$\sigma_{k+1}(\mathbb{B}_k) = 0,$$

kiedy $\mathbb{X}' = \mathbb{X} - \mathbb{B}_k$ i $\mathbb{X}'' = \mathbb{B}_k$ wnioskujemy, że dla $i \geq 1, j = k + 1$

$$\sigma_i(\mathbb{X} - \mathbb{B}_k) \geq \sigma_{k+1}(\mathbb{X}).$$

Stąd:

$$\|\mathbb{X} - \mathbb{B}_k\|_F^2 = \sum_{i=1}^n \sigma_i(\mathbb{X} - \mathbb{B}_k)^2 \geq \sum_{k+1}^n \sigma_i(\mathbb{X})^2.$$

Z własności 3. twierdzenia o warunkach równoważnych SVD mamy:

$$\sum_{k+1}^n \sigma_i(\mathbb{X})^2 = \|\mathbb{X} - \mathbb{X}_k\|_F^2.$$

□

Zawsze jest możliwe dokonać dekompozycji macierzy \mathbb{X} do postaci $\mathbb{X} = \mathbb{U}\Sigma\mathbb{V}^T$.

3.2 Metody eksploracji danych

Termin eksploracja danych jest często używany jako określenie procesu odkrywania wiedzy z danych. Często jednak terminem "proces odkrywania wiedzy" określamy cały proces pracy z danymi, natomiast termin "eksploracja danych" odnosi się do etapu odkrywania pewnego rodzaju reguł.

Jak podaje Tadeusz Morzy [7] w metodach eksploracji można wyróżnić:

- odkrywanie asocjacji,
- klastrowanie,
- odkrywanie wzorców sekwencji,
- odkrywanie klasyfikacji,
- odkrywanie podobieństw w przebiegach czasowych,
- wykrywanie zmian i odchyłeń.

W tej sekcji zostaną przedstawione te metody, które stosowane są najczęściej w regułach rekomendujących.

3.2.1 Algorytm k - najbliższych sąsiadów

Opis poniższego algorytmu oparty został na [1, Sec 2.3.1].

Algorytm k -najbliższych sąsiadów (k -NN) jest powszechnie używanym algorytmem klasyfikacji.

Przyporządkowanie nowych elementów zostaje przeprowadzone na podstawie porównania obserwacji z k najbardziej podobnymi jej obiektami ze zbioru treningowego. Podstawowe założenie algorytmu mówi, że jeżeli nowy rekord znajduje się w pewnym otoczeniu, to na podstawie k - najbliższych mu obserwacji zostanie przyporządkowana do niego klasa, której pojawienie się w rozważanym zbiorze jest najliczniejsze.

Niech q będzie punktem dla którego chcemy odnaleźć jego klasę l .

$X = \{\{x_1, l_1\}, \dots, \{x_n, l_n\}\}$ niech będzie zbiorem treningowym, gdzie x_j jest j -tym elementem zbioru, natomiast l_j etykietką klasy do której zbiór należy, $j \in \{1, \dots, n\}$.

Przeprowadzając algorytm k -NN zaczynamy od wyboru podzbioru

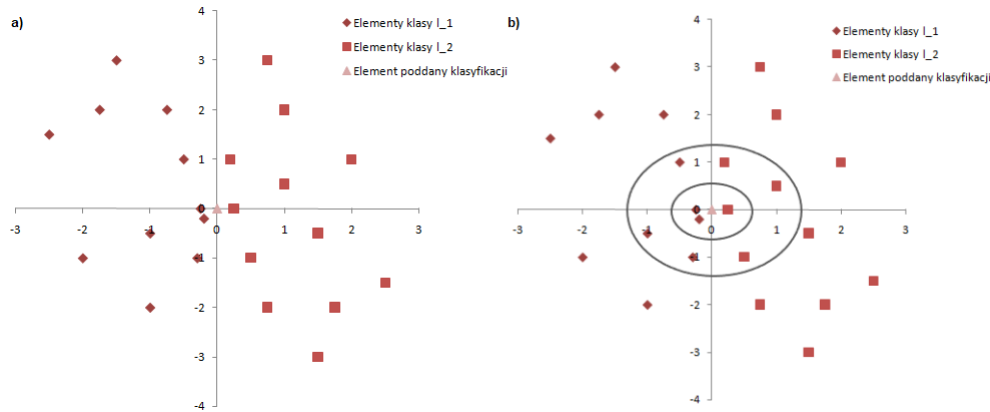
$$Y = \{\{y_1, l_1\}, \dots, \{y_k, l_k\}\},$$

$k \in \{1, \dots, n\}$ takiego, że $Y \in X$ oraz

$$\sum_1^k d(q, y_k)$$

jest minimalna. Y zawiera więc k punktów z X , które leżą najbliżej rozważanego punktu q . Następnie do punktu q zostaje przyporządkowana klasa taka, że

$$l = f(\{l_1, \dots, l_k\}).$$

Rysunek 3.1: Metoda k - najbliższych sąsiadów. (źródło własne)

Na powyższym rysunku widzimy przykładowe zastosowanie algorytmu k -NN. Na pierwszym rysunku przedstawiony został zbiór treningowy z podziałem na dwie klasy (rąby, koła) oraz punkt, który będziemy chcieli przyporządkować do jednej z nich (trójkąt). Na drugim przedstawiono natomiast dwa koła, jedno prezentujące najbliższe sąsiedztwo dla $k = 3$, drugie dla $k = 9$. W obu przypadkach nowy punkt (trójkąt) zostanie przyporządkowany do klasy l_1 . Warto jednak zauważyć, że znajduje się on na granicy dwóch klastrów przez co przy innym wyborze k może zostać przyporządkowany do klasy l_2 .

Opisana metoda przyporządkowuje wybranemu rekordowi najbardziej mu podobne. Wykorzystuje do tego miary odległości.

Najtrudniejszym zadaniem przy przeprowadzaniu algorytmu k -NN jest często wybór k . Jeżeli k będzie zbyt małe - klasyfikator stanie się bardzo wrażliwy, jeżeli jednak k będzie zbyt duże sąsiedztwo może zawierać zbyt dużo punktów z innych klas. Rozważając przypadek z rysunku 3.1 łatwo zauważyć, że nawet mała zmiana w obserwacjach zbioru treningowego może doprowadzić do zmiany wyniku.

3.2.2 Algorytm k - średnich

Opis poniższego algorytmu oparty został na [9, Sec 2.3.1].

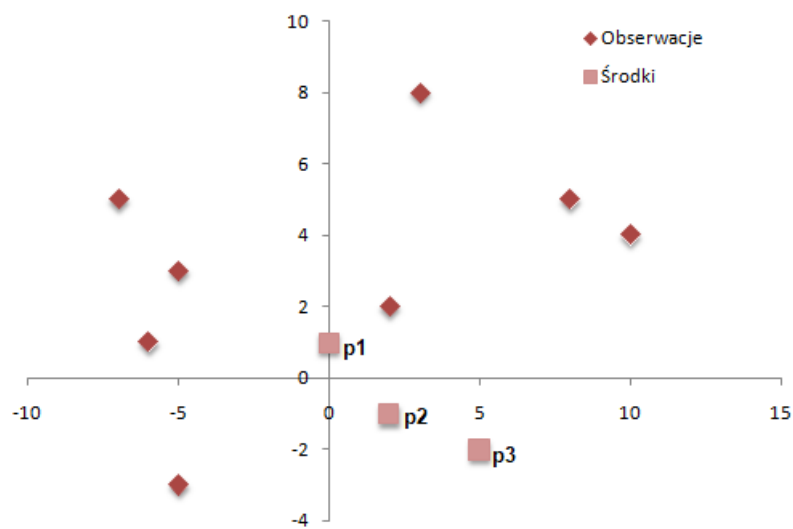
Algorytm k -średnich jest prostym i zarazem efektywnym algorytmem grupowania.

Głównym celem algorytmu jest podział pewnego zbioru X :

$$X = \{\mathbf{x}_i = (\mathbf{x}_{i1}, \dots, \mathbf{x}_{id}) : i \in \{1, \dots, N\}\},$$

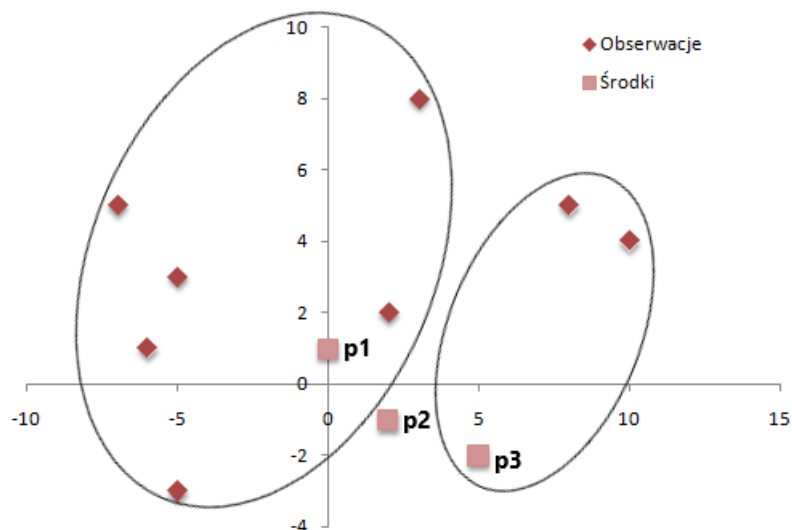
gdzie \mathbf{x}_i jest d - wymiarowym wektorem cech opisującym obiekt na podzbiory.

W wyniku grupowania n - elementowego zbioru X na k podgrup jest macierz podziału \mathbb{A} o wymiarach $k \times n$. Każdy z elementów tej macierzy a_{ik} oznacza stopień w jakim wektor \mathbf{x}_k przynależy do grupy. Na wstępie algorytmu ustalamy wartość parametru k jako liczbę grup, które zostaną wyodrębnione. Wybieramy k reprezentantów, które stanowią prototypy grup.

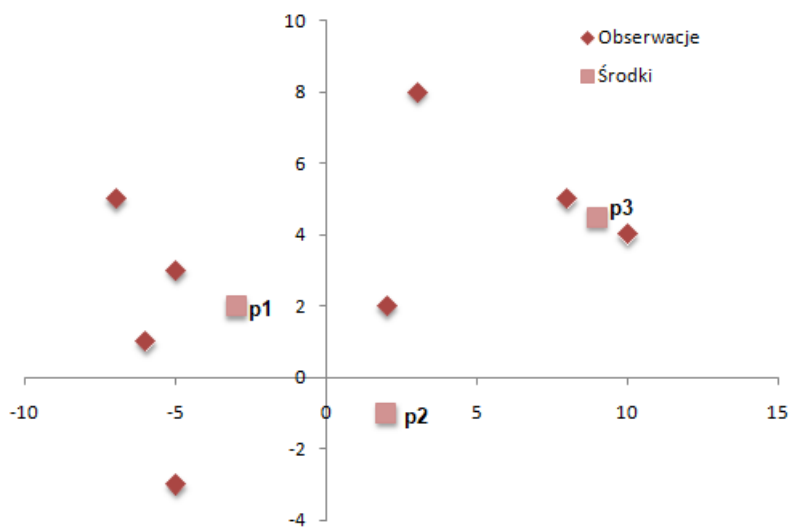
Rysunek 3.2: Metoda k -średnich. Wybór początkowych środków. (źródło własne)

W powyższym przykładzie (rysunek 3.2) wybranymi środkami są punkty $p1$, $p2$, $p3$. Kolejnym krokiem jest przypisanie każdego z elementów do najbliższej mu grupy.

Rysunek 3.3: Metoda k -średnich. Przypisanie elementów do grup.(źródło własne)

Dla każdej z tak ustalonych grup obliczamy średnią arytmetyczną współrzędnych, które staną się kolejnymi środkami.

Rysunek 3.4: Metoda k -średnich. Wybór nowych środków.(źródło własne)

Kroki te są wykonywane do momentu występowania migracji między obiektami. W algorytmie k -średnich liczba grup pozostaje więc niezmienną, zmienna jest tylko przynależność do grup. W metodzie tej poszukiwanie optymalnego podziału odpowiada wyznaczaniu takich grup, które minimalizują następującą funkcję kryterialną:

$$J(\mathbf{p}, \mathbb{A}) = \sum_{i=1}^k \sum_{k=1}^N a_{ki} d(\mathbf{p}_i, \mathbf{x}_k)^2,$$

gdzie

- $d(\mathbf{p}_i, \mathbf{x}_k)$ oznacza odległość elementu reprezentowanego przez wektor \mathbf{x} od grupy wyznaczonej przez środek \mathbf{p} ,
- N to liczebność zbioru X ,
- \mathbb{A} oznacza macierz podziału.

3.3 Szacowanie błędów obliczeń

3.3.1 Ocena dokładności metody

Najczęściej używanymi miarami dokładności modelu są:

- błąd średni (Mean Error),
- średni błąd bezwzględny (Mean Absolute Error),
- średni błąd kwadratowy (Mean Squared Error).

Niech dla elementu i ze zbioru $P = \{x_1, \dots, x_n\}$ będzie dostarczona predykcja \hat{r}_i . Aby ocenić jakość jej wyniku należy porównać ją ze znaną wartością r_i .

Definicja 3.13 (Błąd średni [1, Sec 4.1.1]). *Średnim błędem nazywamy wartość wyrażenia:*

$$ME = \frac{1}{|P|} \sum_{x_i \in P} (\hat{r}_i - r_i).$$

Definicja 3.14 (Średni błąd bezwzględny [1, Sec 4.1.1]). *Średnim błędem bezwzględnym nazywamy wartość wyrażenia:*

$$MAD = \frac{1}{|P|} \sum_{x_i \in P} |\hat{r}_i - r_i|.$$

Definicja 3.15 (Średni błąd kwadratowy [1, Sec 4.1.1]). *Średnim błędem kwadratowym nazywamy wartość wyrażenia:*

$$MSE = \frac{1}{|P|} \sum_{x_i \in P} (\hat{r}_i - r_i)^2.$$

Uwaga 3.16. [1, Sec 4.1.1] Funkcja kwadratowa jest funkcją wypukłą co pozwala na dość częste zastępowanie średniego błędu kwadratowego przez średnią kwadratową błędów (Root Mean Squared Error (RMSE)):

$$RMSE = \sqrt{MSE}$$

Normalized RMSE (NRMSE) oraz Normalized MAE (NMAE) są znormalizowanymi, przez użycie zakresu wartości $r_{\max} - r_{\min}$, wersjami błędów RMSE i MAE.

Kolejnym rodzajem powszechnie używanego błędu, który pozwala na użycie sum ważonych jest średni błąd RMSE (Average RMSE).

Definicja 3.17 (Średni błąd RMSE [1, Sec 4.1.1]). *Niech $w_i > 0$ będzie wagę dla elementu i oraz niech $\sum w_i = 1$.*

Średnim błędem RMSE nazywamy wartość wyrażenia:

$$ARMSE = \sqrt{\sum_{x_i \in P} w_i (\hat{r}_i - r_i)^2}.$$

3.3.2 Ocena jakości modelu

Ocenę jakości modelu przeprowadza się na zbiorze testowym. Dla każdego z rekordów jest znana jego etykieta. Rekordy te są poddawane działaniu modelu, a następnie etykiety przypisane rekordom przez model są porównywalne z rzeczywistymi wartościami etykiet.

W następnym kroku zliczana jest liczba rekordów poprawnie i niepoprawnie zaklasyfikowanych przez model, a wynik testu zostaje przedstawiony w postaci macierzy pomyłek.

Definicja 3.18 (Macierz pomyłek [7, Sec 4.8.1]). *Macierz pomyłek nazywamy macierz kwadratową $m \times m$ (m oznacza liczbę etykiet), gdzie wiersze reprezentują etykiety faktyczne, natomiast kolumny etykiety przyporządkowane rekordom przez model. Element macierzy \mathbb{F} oznacza liczbę rekordów z etykietą E_i , którym błędnie została przypisana etykieta E_j .*

\mathbb{F}	E_1	E_2
E_1	f_{11}	f_{12}
E_2	f_{21}	f_{22}

Tabela 3.1: Macierz pomyłek.

Uwaga 3.19. [7, Sec 4.8.1] Często elementy macierzy pomyłek dla problemów klasyfikacji binarnej oznacza się symbolami : TP , TN , FN , FP . Oznaczenia te symbolizują cztery możliwe przypadki występujące w klasyfikacji binarnej. Załóżmy, że wyróżniamy klasę pozytywną (+) i negatywną (-). Wtedy :

- TP (ang. true - positive) - liczba pozytywnych rekordów testowych zaklasyfikowanych do klasy pozytywnej,
- FN (ang. false - negative) - liczba pozytywnych rekordów testowych zaklasyfikowanych do klasy negatywnej,

- *FP* (ang. *false - positive*) - liczba negatywnych rekordów testowych zaklasyfikowanych do klasy pozytywnej,
- *TN* (ang. *true - negative*) - liczba negatywnych rekordów testowych zaklasyfikowanych do klasy negatywnej.

Macierz pomyłek przyjmuje wtedy postać:

\mathbb{F}	+	−
+	<i>TP</i>	<i>FN</i>
−	<i>FP</i>	<i>TN</i>

Tabela 3.2: Macierz pomyłek - przypadek klasyfikacji binarnej.

Poprzez analizę macierzy pomyłek bez problemu obliczymy łączną liczbę rekordów zaklasyfikowanych poprawnie oraz rekordów przypisanych błędnie przez klasyfikator.

Analizę zawartości macierzy można rozszerzyć o dodatkową informację - koszt błędnej klasyfikacji (ang. *misclassification cost*).

Definicja 3.20 (Koszt błędnej klasyfikacji [7, Sec 4.8.1]). *Oznaczmy przez e_{ij} koszt błędnego zaklasyfikowania do klasy E_j rekordu, który w rzeczywistości należy do klasy E_i . Koszt poprawnej klasyfikacji oznaczmy przez e_{ii} oraz załóżmy, że $\forall_i e_{ii} = 0$. Dodatkowo niech f_t oznacza liczbę wszystkich przykładów testowych, f_p liczbę poprawnie zaklasyfikowanych rekordów testowych oraz $f_p = \sum_{i=1}^m f_{ii}$, f_b niech natomiast oznacza liczbę błędnych klasyfikacji i $f_b = f_t - f_p$.*

Koszt błędnej klasyfikacji $E(f_b)$ nazywamy sumę:

$$E(f_b) = \sum_{i=1}^m \sum_{j=1}^m f_{ij} \cdot e_{ij}.$$

W przypadkach, gdy błędne zaklasyfikowania rekordów nie różnią się kosztami, do oceny jakości klasyfikatora można wykorzystać miary takie jak trafność klasyfikacji (ang. *accuracy*) oraz błąd klasyfikacji (ang. *error rat*).

Definicja 3.21 (Trafność klasyfikacji [7, Sec 4.8.1]). *Trafnością klasyfikacji nazywamy stosunek liczby poprawnie zaklasyfikowanych rekordów testowych do łącznej liczby rekordów testowych:*

$$TR = \frac{f_p}{f_t} = \frac{\sum_{i=1}^m f_{ii}}{f_t}.$$

Definicja 3.22 (Błąd klasyfikacji [7, Sec 4.8.1]). *Błędem klasyfikacji nazywamy stosunek liczby błędnie zaklasyfikowanych rekordów testowych do łącznej liczby rekordów testowych:*

$$BK = \frac{f_b}{f_t} = \frac{\sum_{i=1}^m \sum_{j=1}^m f_{ij}}{f_t} = 1 - \frac{f_p}{f_t}.$$

Uwaga 3.23. [7, Sec 4.8.1] Innymi miarami, które można wywnioskować bezpośrednio z macierzy pomyłek dla klasyfikacji binarnej (tabla 3.2) są:

- współczynnik TP (czułość):

$$WTP = \frac{TP}{TP + FN},$$

- współczynnik FP :

$$WFP = \frac{FP}{FP + TN},$$

- współczynnik TN (specyficzność):

$$WTN = \frac{TN}{FP + TN},$$

- precyzja:

$$precyzja = \frac{TP}{TP + FP},$$

- zwrot:

$$zwrot = \frac{TP}{TP + FN},$$

- F -miara:

$$F - miara = \frac{2 \cdot precyzja \cdot zwrot}{precyzja + zwrot}.$$

Rozdział 4

Modele tworzenia rekomendacji

W niniejszym rozdziale zajmiemy się formalnym zdefiniowaniem zadania, które ukrywa się pod nazwą tworzenia rekomendacji. Do jego poprawnego określenia będą przydatne następujące pojęcia.

Definicja 4.1 (Przedmiot [12, Sec 1.3]). *Przedmiotem nazwiemy klasę obiektów tego samego typu, nierozróżnialnych dla obserwatora i reprezentowanych przez co najmniej jeden element. W dalszej części pracy zbiór przedmiotów będziemy oznaczać przez P .*

Przedmioty stanowią podstawową grupę elementów w rozważaniach systemach rekomendujących.

Definicja 4.2 (Użytkownik [12, Sec 1.3]). *Użytkownikiem nazywamy osobę zdolną do przedstawienia własnej oceny wybranego przedmiotu. W dalszej części pracy zbiór użytkowników będziemy oznaczać przez U .*

W pracy [12] użyty jest zawsze ten sam zbiór ocen, jednak łatwo możemy pokusić się o jego uogólnioną definicję.

Definicja 4.3 (Zbiór ocen [12, Sec 1.3]). *Podzbiór skończony zbioru \mathbb{N} lub $\mathbb{N} \cup \{0\}$ nazywamy zbiorem ocen dla przedmiotów. W dalszej części pracy zbiór ocen będziemy oznaczać przez O .*

Definicja 4.4 (Macierz preferencji [12, Sec 1.3]). *Rozważmy zbiór przedmiotów o liczności n oraz grupę użytkowników o liczności m . Macierz preferencji M nazwiemy macierz o wymiarach $n \times m$ i wartościami w ustalonym zbiorze ocen.*

Z uwagi na to, że przedmioty jako wytwory świata rzeczywistego są niemożliwe do opisanego za pomocą skończonej liczby cech rozważa się ich skończoną reprezentację nazywaną wektorem własności.

Definicja 4.5 (Własność [12, Sec 1.3]). *Własnością nazwiemy cechę wyrażoną za pomocą wartości liczbowej lub pewnej zmiennej kategorycznej, która reprezentuje cechę przedmiotu istotną dla użytkownika w procesie tworzenia oceny. Zbiór wszystkich własności w rozważanym modelu oznaczamy W . Dla każdej $w \in W$ poprzez V_w rozumiemy zbiór wszystkich dopuszczalnych wartości własności w .*

Definicja 4.6 (Funkcja anotująca [12, Sec 1.3]). *Funkcją anotującą własność $w \in W$ nazwiemy funkcję*

$$a_w : P \rightarrow V_w.$$

Mając na uwadze, że zbiór W jest skończony (jak również zbiór P) można utożsamiać funkcję anotującą z wektorem o długości $|W|$ nazywanym wektorem własności.

Definicja 4.7 (Funkcja przynależności [16, Sec 4.2]). *Funkcją przynależności nazywamy funkcję*

$$\mu_W(p_i) : P \rightarrow [0, 1]$$

określa stopień przynależności przedmiotu $p_i \in P$ do zbioru $W = \{w_k\}$.

Definicja 4.8 (Problem tworzenia rekomendacji [12, Sec 1.3]). *Rozważmy pewien zbiór przedmiotów P , pewien zbiór użytkowników U oraz pewien zbiór ocen O . Niech ponadto R będzie funkcją taką, że:*

$$R : P \times U \rightarrow O.$$

Załóżmy, że dla funkcji R znane są wartości dla pewnych par przedmiotów i użytkowników. Naszym zadaniem jest zaproponowanie sposobu predykcji brakujących wartości funkcji R w sposób minimalizujący wybrany funkcjonal błędu.

Przyjrzyjmy się następującemu przykładowi, który ilustruje istotę problemu.

Przykład 4.1. *Niech zbiór przedmiotów będzie w tym przypadku zbiorem sześciu książek. Zatem $P = \{p_1, p_2, p_3, p_4, p_5, p_6\}$, gdzie p_i dla $i \in \{1, 2, 3, 4, 5, 6\}$ oznacza i - tą książkę. Zbiór użytkowników niech będzie zbiorem czytelników. Zatem $U = \{u_1, u_2, u_3, u_4, u_5, u_6\}$, gdzie u_i dla $i \in \{1, 2, 3, 4, 5, 6\}$ oznacza i - tego czytelnika. Poniższa tabela to macierz preferencji dla ustalonego zbioru P i ustalonego zbioru U . Znak '?' oznacza brakujące wartości funkcji R , zatem czytelnik danej książki nie czytał lub czytał lecz jego ocena jest nieznana.*

<i>Czytelnicy</i>		u_1	u_2	u_3	u_4	u_5	u_6
<i>Książki</i>	p_1	6	3	?	6	4	?
	p_2	?	6	6	5	6	?
	p_3	7	7	8	7	8	9
	p_4	8	10	10	7	6	8
	p_5	9	6	6	6	6	?
	p_6	5	7	7	5	4	2

Zadaniem jest przewidzieć brakujące wartości funkcji R , czyli oceny nadane przez użytkowników w sposób minimalizujący błąd popełniany przez model.

Uwaga 4.9 (Podział systemów rekomendujących). Podziału systemów rekomendujących dokonujemy ze względu na zakres wykorzystywanych informacji. Wyróżniamy:

- systemy rekomendujące oparte na treści,
- filtrowanie kolaboratywne,
- systemy rekomendujące kontekstowe.

W przypadku systemów rekomendujących opartych na treści predykcja jest dokonywana na podstawie ocen wystawionych przedmiotom przez użytkowników oraz wektorów własności rozważanych przedmiotów.

W filtrowaniu kolaboratywnym wektory cech zostają pominięte, a predykcja dokonywana jest na podstawie ocen. Wyróżniamy dwa typy filtrowania kolaboratywnego:

- filtrowanie oparte na użytkownikach

Niech $\mathbf{u}_1 = [o_{1,1}, \dots, o_{1,n}]$ oraz $\mathbf{u}_2 = [o_{2,1}, \dots, o_{2,n}]$ będą wektorami opisującymi odpowiednio użytkownika u_1 i u_2 . Elementami wektorów są wartości funkcji R w przypadkach, gdzie zarówno użytkownik u_1 , jak i u_2 ocenili ten sam przedmiot. Główne założenie filtrowania kolaboratywnego opartego na użytkownikach mówi, że jeżeli odległość między wektorami \mathbf{u}_1 i \mathbf{u}_2 jest mała oraz użytkownik u_1 ocenił pewien przedmiot dla którego użytkownik u_2 jeszcze nie wystawił oceny, to prawdopodobnie ocena użytkownika u_2 będzie podobna do oceny użytkownika u_1 .

- filtrowanie oparte na elementach

Niech $\mathbf{p}_1 = [o_{1,1}, \dots, o_{1,n}]$ oraz $\mathbf{p}_2 = [o_{2,1}, \dots, o_{2,n}]$ będą wektorami opisującymi odpowiednio przedmiot p_1 i p_2 . Elementami wektorów są wartości funkcji R w przypadkach, gdzie przedmiot p_1 , jak i p_2 został oceniony przez tego samego użytkownika. Główne założenie filtrowania kolaboratywnego opartego na elementach mówi, że jeżeli odległość między wektorami \mathbf{p}_1 i \mathbf{p}_2 jest mała oraz użytkownik

ocenil w pewien sposób przedmiot p_1 w przeszłości to będzie skłonny w podobny sposób ocenić przedmiot p_2 .

Systemy rekomendujące kontekstowe są natomiast systemami rekomendującymi opartymi na treści w których zostaje uwzględniony dodatkowy wymiar - kontekst.

4.1 Systemy rekomendujące oparte na treści - Content-based recommender systems

Rozważania zawarte w tej sekcji zostały przeprowadzone na podstawie książki Gorakala S. K.: *Building Recommendation Engines* [8, Sec 3] oraz kursu autorstwa Andrew N.: *Recommender Systems* [15].

Systemy oparte na treści wyróżnia ukierunkowanie na spersonalizowany poziom użytkownika oraz treść produktu. Metoda ta opiera się na obliczaniu podobieństw oraz wykorzystuje techniki uczenia maszynowego, takie jak klasyfikacja.

Algorytm 4.10. W metodzie celem stworzenia rekomendacji i wygenerowania listy przedmiotów, które mogą być odpowiednie użytkownikowi opieramy się na treści rozważanych elementów. Algorytm tego rodzaju rekomendacji możemy przedstawić w następujących krokach:

1. stworzenie wektora własności $\mathbf{w} = [w_1, \dots, w_n]$, $n \in \mathbb{N}$, gdzie $\forall_{i \in \{1, \dots, n\}} w_i \in W$,
2. wygenerowanie profilów produktów - stworzenie wektorów własności \mathbf{w}_{p_i} gdzie poszczególne elementy wektora określają przynależność przedmiotu p_i , $i \in \mathbb{N}$ do odpowiednich elementów wektora własności \mathbf{w} określonego w kroku 1.,
3. wygenerowanie profilów użytkowników - stworzenie wektorów własności \mathbf{w}_{u_j} przypisanych użytkownikom, gdzie poszczególne elementy wektora określają przynależność opinii użytkownika u_j , $j \in \mathbb{N}$ do elementów wektora własności \mathbf{w} określonego w kroku 1.,
4. obliczymy ocenę $\hat{o}_{j,i}$ jaką użytkownik j wystawiłby dla przedmiotu i , którego wcześniej nie oceniał za pomocą funkcji

$$\hat{o}_{j,i} = \mathbf{w}_{u_j}^T \mathbf{w}_{p_i},$$

5. porównując otrzymane w kroku 3. oceny dokonujemy rekomendacji nowego przedmiotu.

Przykład 4.2. Niech wektor własności będzie określony następująco $\mathbf{w} = [w_1, w_2]$, a każdy z elementów wektora \mathbf{w} niech reprezentuje inny gatunek. Poniższa tabela określa przynależność (w przedziale $[0, 1]$) każdej z książek do elementów wektora własności w .

<i>Gatunki</i>		w_1	w_2
<i>Książki</i>	p_1	0.9	0
	p_2	1	0.01
	p_3	0.99	0
	p_4	0.1	1
	p_5	0	0.9
	p_6	0.8	0.3

Dodatkowo zakładamy, że istnieje gatunek w_0 , którego cechy reprezentują wszystkie książki oraz dla każdej z książek $w_0 = 1$.

Zatem wektor własności odpowiadające poszczególnym książkom mają postać

$$\mathbf{w}_{p_1} = [1, 0.9, 0]^T, \mathbf{w}_{p_2} = [1, 1, 0.01]^T, \mathbf{w}_{p_3} = [1, 0.99, 0]^T,$$

$$\mathbf{w}_{p_4} = [1, 0.1, 1]^T, \mathbf{w}_{p_5} = [1, 0, 0.9]^T, \mathbf{w}_{p_6} = [1, 0.8, 0.3]^T.$$

Dla każdego użytkownika j wyznaczamy wektor parametrów $\mathbf{w}_{u_j} \in \mathbb{R}^3$, który przedstawia przynależność (w przedziale $[0, 1]$) opinii użytkownika do elementów wektora własności.

Preferencje czytelników zostaną więc opisane za pomocą wektorów:

$$\mathbf{w}_{u_1}, \mathbf{w}_{u_2}, \mathbf{w}_{u_3}, \mathbf{w}_{u_4}, \mathbf{w}_{u_5}, \mathbf{w}_{u_6}.$$

Obliczmy ocenę jaką książce p_3 wystawiłby użytkownik u_1 przy założeniu, że wektor preferencji użytkownika u_1 jest postaci $\mathbf{w}_{u_1} = [0, 5, 0]^T$. Użytkownik ten preferuje więc książki gatunku w_1 , gdy książki gatunków w_0 i w_2 są dla niego nieatrakcyjne. Zatem:

$$\hat{o}_{1,3} = \mathbf{w}_{u_1}^T \mathbf{w}_{p_3} = [0, 5, 0] \cdot [1, 0.99, 0]^T = 0 \cdot 1 + 5 \cdot 0.99 + 0 \cdot 0 = 4,95.$$

Przewidywaną oceną jest zatem 4,95.

Po przeprowadzeniu podobnych obliczeń dla wszystkich wcześniej nieznanych ocen możemy zarekomendować naszemu użytkownikowi nową lekturę.

4.1.1 Wygenerowanie profilu dokumentu tekstowego - algorytm TFIDF

Rozważania na temat algorytmu TFIDF zawarte w tym rozdziale zostały przeprowadzone na podstawie książki *Recommender Systems Handbook* [1, Sec 3.3.1.1].

W większość systemów rekomendacji opartych na treści używamy gotowych modeli wyszukujących.

W przypadku rozważań przeprowadzanych na dokumentach tekstowych jednym z najbardziej popularnych jest model przestrzeni wektorowej (*ang. Vector Space Model*) z algorytmem TFIDF.

Niech $P = \{p_1, p_2, \dots, p_n\}, n \in \mathbb{N}$ będzie zestawem analizowanych przedmiotów. $W = \{w_1, w_2, \dots, w_n\}, n \in \mathbb{N}$ niech będzie zbiorem rozważanych własności.

Definicja 4.11 (Model przestrzeni wektorowej [1, Sec 3.3.1.1]). *Modelem przestrzeni wektorowej nazywamy formę reprezentacji przedmiotów, w której przedmiot p_i jest reprezentowany przez wektor z przestrzeni n -wymiarowej, a każdy z n wymiarów reprezentuje jedną z rozważanych własności przedmiotu.*

Dla danych w formie dokumentów tekstowych przedmiotem p_i jest dokument (artykuł, książka), natomiast własnościami, które charakteryzują temat dokumentu są słowa. Mając na uwadze te założenia możemy zdefiniować kolejne elementy algorytmu *TFIDF*.

Definicja 4.12 (Liczność [1, Sec 3.3.1.1]). *Licznością $f_{k,j}$ nazywamy liczbę wystąpień własności w_k w przedmiocie p_j .*

Definicja 4.13 (TF [1, Sec 3.3.1.1]). *TF (*ang. term frequency*) nazywamy funkcję przedstawiającą zależność własności w_k od przedmiotu p_j :*

$$TF(w_k, p_j) = \frac{f_{k,j}}{\max_z f_{z,j}},$$

gdzie:

- $\max_z f_{z,i}$ - maksymalna w odniesieniu do wszystkich wartości $w_z \in W, z \in \{1, \dots, n\}$, które pojawiły się w przedmiocie p_i , licznosc wystąpień własności.

Definicja 4.14 (IDF [1, Sec 3.3.1.1]). *IDF (*ang. inverse dokument frequency*) nazywamy funkcję:*

$$IDF(w_k) = \log \frac{N}{n_k},$$

gdzie:

- N - całkowita liczba przedmiotów w zbiorze P ,
- n_k - liczba przedmiotów w których własność $w_k, k \in \{1, \dots, n\}$ wystąpiła przynajmniej raz.

Definicja 4.15 (TFIDF [1, Sec 3.3.1.1]). *TFIDF* (ang. *TF* – term frequency, *IDF* – inverse document frequency) nazywamy funkcję:

$$TFIDF(w_k, p_i) = TF(w_k, p_i) \cdot IDF(w_k).$$

Definicja 4.16 (Waga własności w przedmiocie). Waga własności w_k w przedmiocie p_i nazywamy wartością:

$$s_{k,i} = \frac{TFIDF(w_k, p_i)}{\sqrt{\sum_{j=1}^{|W|} TFIDF(w_j, p_i)^2}}.$$

Uwaga 4.17. Każdy z dokumentów p_i , $i \in \{1, \dots, n\}$ przedstawiamy jako wektor wag własności (słowa) w_k w przedmiocie p_i . Zatem $p_i = [s_{1i}, s_{2i}, \dots, s_{ni}]$.

4.2 Filtrowanie kolaboratywne - Collaborative filtering

Rozważania na temat filtrowania kolaboratywnego zostały przeprowadzone na podstawie książki Gorakala S. K.: *Building Recommendation Engines* [8, Sec 3].

Podejście kolaboratywne omija niektóre ograniczenia występujące w metodach opartych na treści. Dzięki temu systemowi możemy dokonywać rekomendacji z pominięciem wektorów preferencji.

4.2.1 Filtrowanie kolaboratywne oparte na użytkowniku

Algorytm 4.18. Stworzenie rekomendacji filtrowania kolaboratywnego opartej na użytkownikach wykonamy w następujących krokach:

1. wybór użytkowników $u_j, u_k \in U$, $j, k \in \mathbb{N}$, między którymi chcemy obliczyć podobieństwo,
2. wybór przedmiotów $p_i \in P$, $i \in \mathbb{N}$, dla których znane wartości funkcji $R(p_i, u_j)$ i $R(p_i, u_k)$,
3. stworzenie wektorów ocen $o_{j,k}^{(j)}$ i $o_{j,k}^{(k)}$ dla użytkowników u_j i u_k wybranych w kroku 1., których elementy stanowią wartości $R(p_i, u_j)$ oraz $R(p_i, u_k)$, gdzie p_i to przedmioty wybrane w kroku 2.,
4. wyznaczenie odległości między czytelnikami u_j i u_k - najczęstszymi stosowanymi podejściami do obliczania odległości są metryka euklidesowa i współczynnik korelacji Pearsona,

5. wyznaczenie macierzy odległości \mathbb{U}_1 między wszystkimi czytelnikami ze zbioru U ,
6. wyznaczenie macierzy odległości \mathbb{U}_2 między czytelnikami poprzez normalizację danych w celu uzyskania wartości z przedziału $[0, 1]$, wyrazy macierzy przyjmują wartości:

$$u_{ij}^{(2)} = \frac{u_{ij}^{(1)}}{\max_{o_i} \{o_i : o_i \in O, i \in \mathbb{N}\} - \min_{o_i} \{o_i : o_i \in O, i \in \mathbb{N}\}},$$

gdzie $u_{ij}^{(1)}$ i $u_{ij}^{(2)}$ są odpowiednio elementami macierzy \mathbb{U}_1 i \mathbb{U}_2 , $i, j \in \mathbb{N}$,

7. wyznaczenie macierzy podobieństwa \mathbb{U}_3 między użytkownikami - zakładając, że największa wartość prawdopodobieństwa to 1 macierz podobieństwa przyjmuje wartości:

$$u_{ij}^{(3)} = 1 - u_{ij}^{(2)},$$

gdzie $u_{ij}^{(2)}$ i $u_{ij}^{(3)}$ są odpowiednio elementami macierzy \mathbb{U}_2 i \mathbb{U}_3 ,

8. wyestymowanie nieznanych wartości funkcji R dla $u_j \in U$, $j \in \mathbb{N}$ oraz $p_i \in P$, $i \in \mathbb{N}$ - niech u_j będzie konkretnie ustalonym użytkownikiem, w celu obliczenia brakujących wartości funkcji R dla użytkownika u_j obliczmy średnią ważoną wykorzystując oceny i przyjmując wartości podobieństwa między u_j i innymi użytkownikami jako wagi.

W celu dokładniejszego zrozumienia rozważmy ponownie przykład 4.1.

Przykład 4.3. Chcąc obliczyć podobieństwo między użytkownikiem u_2 i u_3 wybierzmy książki, które zostały przeczytane przez obu użytkowników. W tym przypadku są to: p_2 , p_3 , p_4 , p_5 , p_6 . Wektorami ocen uwzględniającymi książki ocenione przez obu użytkowników są więc odpowiednio dla użytkownika u_2 wektor $o_{2,3}^{(2)} = [6, 7, 10, 6, 7]^T$ oraz dla użytkownika u_3 wektor $o_{2,3}^{(3)} = [6, 8, 10, 6, 7]^T$.

Postępując się odległościami euklidesową obliczamy odległość między użytkownikami u_2 i u_3 :

$$d_e(o_{2,3}^{(2)}, o_{2,3}^{(3)}) = \sqrt{(6-6)^2 + (7-8)^2 + (10-10)^2 + (6-6)^2 + (7-7)^2} = \sqrt{1} = 1.$$

Postępując w podobny sposób dla każdej z par użytkowników otrzymamy następującą macierz odległości \mathbb{U}_1 :

\mathbb{U}_1	u_1	u_2	u_3	u_4	u_5	u_6
u_1	0	5,099	4,243	3	4,359	3,606
u_2	5,099	0	1	4,796	5,196	5,745
u_3	4,243	1	0	3,873	5	5,477
u_4	3	4,796	3,873	0	2,828	3,742
u_5	4,359	5,196	5	2,828	0	3
u_6	3,606	5,745	5,477	3,742	3	0

W procesie normalizacji danych dzielimy elementy macierzy przez

$$(\max\{0, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10\} - \min\{0, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10\}) = 10$$

i otrzymujemy macierz \mathbb{U}_2 postaci:

\mathbb{U}_2	\mathbf{u}_1	\mathbf{u}_2	\mathbf{u}_3	\mathbf{u}_4	\mathbf{u}_5	\mathbf{u}_6
\mathbf{u}_1	0	0,5099	0,4243	0,3	0,4359	0,3606
\mathbf{u}_2	0,5099	0	0,1	0,4796	0,5196	0,5745
\mathbf{u}_3	0,4243	0,1	0	0,3873	0,5	0,5477
\mathbf{u}_4	0,3	0,4796	0,3873	0	0,2828	0,3742
\mathbf{u}_5	0,4359	0,5196	0,5	0,2828	0	0,3
\mathbf{u}_6	0,3606	0,5745	0,5477	0,3742	0,3	0

Macierz podobieństwa \mathbb{U}_3 przyjmuje więc wartości:

\mathbb{U}_3	\mathbf{u}_1	\mathbf{u}_2	\mathbf{u}_3	\mathbf{u}_4	\mathbf{u}_5	\mathbf{u}_6
\mathbf{u}_1	1	0,4901	0,5757	0,7	0,5641	0,6394
\mathbf{u}_2	0,4901	1	0,9	0,5204	0,4804	0,4255
\mathbf{u}_3	0,5757	0,9	1	0,6127	0,5	0,4523
\mathbf{u}_4	0,7	0,5204	0,6127	1	0,7172	0,6258
\mathbf{u}_5	0,5641	0,4804	0,5	0,7172	1	0,7
\mathbf{u}_6	0,6394	0,4255	0,4523	0,6258	0,7	1

Obliczamy ocenę jaką użytkownik u_1 zaproponuje dla książki p_2 :

$$\frac{0,4901 \cdot 6 + 0,5757 \cdot 6 + 0,7 \cdot 5 + 0,5641 \cdot 6}{0,4901 + 0,5757 + 0,7 + 0,5641} = 5,7$$

Na podstawie metody filtrowania kolaboratywnego opartej na użytkownikach wnioskujemy, że użytkownik u_1 wystawiłby książce p_2 ocenę 5,7.

Postępując w analogiczny sposób przewidzimy wszystkie brakujące oceny :

Czytelnicy		\mathbf{u}_1	\mathbf{u}_2	\mathbf{u}_3	\mathbf{u}_4	\mathbf{u}_5	\mathbf{u}_6
Książki	\mathbf{s}_1	6	3	4,57	6	4	4,88
	\mathbf{s}_2	5,7	6	6	5	6	5,72
	\mathbf{s}_3	7	7	8	7	8	9
	\mathbf{s}_4	8	10	10	7	6	8
	\mathbf{s}_5	9	6	6	6	6	6,67
	\mathbf{s}_6	5	7	7	5	4	2

Możemy więc wnioskować, że w tym przypadku dla użytkownika u_3 książka p_1 prawdopodobnie nie będzie zbyt atrakcyjna. Użytkownik u_6 , natomiast, z chęcią przeczyta książkę p_5 .

4.2.2 Filtrowanie kolaboratywne oparte na elementach

W przypadku filtrowania kolaboratywnego opartego na elementach wartości podobieństwa między użytkownikami zostaje zastąpiona przez wartości podobieństwa między elementami.

Algorytm 4.19. W tym rodzaju rekomendacji należy wykonać następujące kroki:

1. wybór przedmiotów $p_i, p_k \in P$, $i, k \in \mathbb{N}$, dla których znamy wartość funkcji $R(p_i, u_j)$ oraz wartość funkcji $R(p_k, u_j)$, gdzie u_j jest użytkownikiem, który wystawia ocenę w obu przypadkach,
2. stworzenie wektorów ocen $\overline{o(p_i)}$ i $\overline{o(p_k)}$ dla przedmiotów p_i i p_k wybranych w kroku 2., których elementy stanowią wartości funkcji R dla użytkownika u_j ,
3. wyznaczenie odległości między przedmiotami p_i i p_k - najczęstszymi stosowanymi podejściami do obliczania odległości jest podobieństwo kosinusów,
4. wyznaczenie macierzy podobieństwa \mathbb{P} między wszystkimi przedmiotami P ,
5. wyestymowanie nieznanych wartości funkcji R dla $u_j \in U$, $j \in \mathbb{N}$ oraz $p_i \in P$, $i \in \mathbb{N}$ - niech p_i będzie konkretnie ustalonym przedmiotem oraz u_j będzie konkretnie ustalonym użytkownikiem, w celu obliczenia brakujących wartości funkcji R dla u_j i p_i obliczymy średnią ważoną wykorzystując oceny oraz przyjmując wartości podobieństwa między p_i i innymi przedmiotami ocenionymi przez użytkownika jako wagi.

Przykład 4.4. Aby obliczyć podobieństwo między książkami p_1 i p_2 wyznaczmy wektory ocen w których uwzględnimy przypadki, gdzie jeden użytkownik ocenił obie pozycje.

Zatem: $\overline{o(p_1)} = [3, 6, 4]^T$, $\overline{o(p_2)} = [6, 5, 6]^T$.

Następnie używając wzoru na podobieństwo kosinusowe obliczamy podobieństwo między wybranymi książkami

$$\text{sim}(p_1, p_2) = \frac{\overline{o(p_1)} \cdot \overline{o(p_2)}}{|\overline{o(p_1)}| |\overline{o(p_2)}|} = \frac{3 \cdot 6 + 6 \cdot 5 + 4 \cdot 6}{\sqrt{6^2 + 3^2 + 6^2} \sqrt{6^2 + 5^2 + 6^2}} = 0,6339.$$

Postępując w analogiczny sposób otrzymamy macierz podobieństwa:

\mathbb{P}	P1	P2	P3	P4	P5	P6
P1	1	0,6339	0,7372	0,7195	0,8935	0,7599
P2	0,6339	1	0,7951	0,8150	0,7977	0,8898
P3	0,7372	0,7951	1	0,9780	0,8586	0,9200
P4	0,7195	0,8150	0,9780	1	0,8860	0,9681
P5	0,8935	0,7977	0,8586	0,8860	1	0,9413
P6	0,7599	0,8898	0,9200	0,9681	0,9413	1

Wystymujemy teraz ocenę jaką użytkownik u_6 zaproponuje dla książki p_2 . Ponownie obliczymy średnią ważoną ocen, tym razem, wykorzystując wartość podobieństwa między książką p_1 , a książkami ocenionymi wcześniej przez użytkownika oraz oceny jakie nadał on tym pozycjom:

$$\frac{(0,7951 \cdot 9 + 0,8150 \cdot 8 + 0,8898 \cdot 2)}{(0,7951 + 0,8150 + 0,8898)} = 6,16.$$

Na podstawie przeprowadzonych obliczeń zakładamy, że ocena jaką wystawiłby po przeczytaniu użytkownik u_6 książce p_2 to 6,16.

Powtarzając powyższe obliczenia dla każdej z pozycji wcześniej nieocenionej przez wybranego użytkownika otrzymamy wszystkie brakujące opinie. Następnie bazując na zdobytych danych z łatwością odnajdziemy pozycję najbardziej odpowiednią do zarekomendowania użytkownikowi.

4.3 Systemy rekomendujące kontekstowe - Context-aware recommender systems

Rozważania w tej sekcji zostały również przeprowadzone na podstawie książki Gorakala S. K.: *Building Recommendation Engines* [8, Sec 3].

Upřednio opisane metody opierały się głównie na rozważaniu problemów dwuwymiarowych. W tym podejściu, przez dodanie nowego wymiaru, jakim jest kontekst (K), zaczynamy rozważać problemy trójwymiarowe:

$$R : U \times P \times K \rightarrow O$$

Definicja 4.20 (Kontekst [1, Sec 3.3.1.1]). *Kontekstem nazywamy wektor preferencji.*

Algorytm 4.21. *W modelu kontekstowym rekomendacje są generowane w następujący sposób:*

1. za pomocą algorytmu systemów rekomendujących opartych na treści zostają wygenerowana lista rekomendacji bazująca na preferencjach użytkownika,
2. odfiltrowanie rekomendacji, które odpowiadają przyjętemu kontekstowi - wyróżniamy tutaj dwa podejścia:
 - filtrowanie jako etap wstępny (ang. *Pre-Filtering*) - informacje kontekstowe są tu używane do odfiltrowania najbardziej istotnych informacji i skonstruowania dwuwymiarowego zbioru danych,

- *filtrowanie jako etap końcowy (ang. Post-Filtering)* - informacje o kontekście są ignorowane w wejściowych danych, rekomendacja dokonywana jest na całym zbiorze, a w następnym kroku lista rekomendacji stworzona dla użytkownika jest zawężana przez uwzględnienie kontekstu.

4.4 Dekompozycja macierzy ocen - SVD

Poniższe rozważania zostały przeprowadzone na podstawie publikacji Desrosiers K. i Karypis G. *A comprehensive survey of neighborhood-based recommendation methods* [14, Sec 4.1.1].

Popularnym podejściem redukcji wymiaru w regułach rekomendujących jest Ukryte Indeksowanie Semantyczne (ang. Latent Semantic Indexing (LSI)). LSI to matematyczna metoda opracowana w celu dokładniejszego wyszukiwania informacji.

W podejściu tym macierz ocen \mathbb{O} o wymiarach $|U| \times |P|$ i $\text{rz}(\mathbb{O}) = n$ jest aproksymowana przez macierz $\hat{\mathbb{O}}$ taką, że $\text{rz}(\hat{\mathbb{O}}) = k$, $k < n$.

Zatem

$$\hat{\mathbb{O}} = \mathbb{P}\mathbb{Q}^T,$$

gdzie:

- \mathbb{P} jest $(|U| \times k)$ -wymiarową macierzą zawierającą koordynaty użytkowników,
- \mathbb{Q} jest $(|P| \times k)$ -wymiarową macierzą zawierającą koordynaty przedmiotów.

Intuicyjnie, u -ty rząd macierzy \mathbb{P} , $\mathbf{p}_u \in \mathbb{R}^k$, reprezentuje współrzędne użytkownika u rzutowane w k -wymiarowej przestrzeni. Podobnie i -ty wiersz macierzy \mathbb{Q} , $\mathbf{q}_i \in \mathbb{R}^k$, reprezentuje współrzędne przedmiotu i w tej przestrzeni.

Macierze \mathbb{P} i \mathbb{Q} są odnajdowane przez minimalizowanie błędu przybliżenia zdefiniowanego przez kwadrat normy Frobeniusa:

$$E(\mathbb{P}, \mathbb{Q}) = \|\mathbb{O} - \mathbb{P}\mathbb{Q}^T\|_F^2 = \sum_{u,i} (o_{u,i} - \mathbf{p}_u \mathbf{q}_i^T)^2.$$

Minimalizacja tego błędu jest równoważna wyprowadzeniu SVD macierzy \mathbb{O} :

$$\mathbb{O} = \mathbb{U}\Sigma\mathbb{V}^T,$$

gdzie:

- \mathbb{U} jest $(|U| \times n)$ -wymiarową lewą macierzą wektorów szczególnych,
- \mathbb{V} jest $(|P| \times n)$ -wymiarową prawą macierzą wektorów szczególnych,

- Σ jest $(n \times n)$ -wymiarową macierzą wartości osobliwych.

Przez $\Sigma_k, \mathbb{U}_k, \mathbb{V}_k$ oznaczmy macierze uzyskane w wyniku wyboru k największych wartości osobliwych oraz ich odpowiednich wektorów.

Macierze \mathbb{P} i \mathbb{Q} odpowiadają więc postaciom:

$$\mathbb{P} = \mathbb{U}_k \Sigma_k^{\frac{1}{2}}, \text{ oraz } \mathbb{Q} = \mathbb{V}_k \Sigma_k^{\frac{1}{2}}.$$

Predykcja oceny zostaje dokonana na podstawie równania:

$$o_{u,i} = \mathbf{p}_u \mathbf{q}_i^T.$$

Główny problem jaki pojawia się przy implementacji metody SVD jest bark dużej liczby wyrazów macierzy \mathbb{O} . Rozwiązaniem tego problemu jest odnalezienie brakujących elementów macierzy \mathbb{P} i \mathbb{Q} używając znanych ocen oraz równania:

$$E(\mathbb{P}, \mathbb{Q}) = \sum_{o_{u,i} \in \mathbb{O}} (o_{u,i} - \mathbf{p}_u \mathbf{q}_i^T)^2 + \lambda(\|\mathbf{p}_u\|^2 + \|\mathbf{q}_i\|^2),$$

gdzie λ jest parametrem kontroli poziomu regularyzacji.

To samo podejście może zostać zastosowane w przypadku obliczania podobieństwa między użytkownikami lub przedmiotami w metodzie filtrowania opartego na treści.

Rozwiązujemy tutaj następujący problem:

$$E(\mathbb{P}, \mathbb{Q}) = \sum_{z_{u,i} \in \mathbb{O}} (o_{u,i} - \mathbf{p}_u \mathbf{q}_i^T)^2,$$

gdzie:

- $\forall_{u \in U} \|\mathbf{p}_u\| = 1,$
- $\forall_{i \in P} \|\mathbf{q}_i\| = 1,$
- z_{ui} jest średnią ocen o_{ui} znormalizowaną do zakresu $[-1, 1]$.

Powyższy problem odnosi się do znalezienia koordynat dla każdego użytkownika u i każdego przedmiotu i w przestrzeni k -wymiarowej. Zakładamy, że użytkownik u nada wysoką ocenę przedmiotowi i jeżeli ich koordynaty są blisko siebie.

Jeżeli dwaj użytkownicy u i v są blisko siebie w przestrzeni, to nadadzą oni podobne oceny dla przedmiotów. Podobieństwo między tymi użytkownikami można obliczyć za pomocą równania:

$$w_{uv} = \mathbf{p}_u \mathbf{p}_v^T.$$

Podobnie, podobieństwo między przedmiotami obliczymy następująco:

$$w_{ij} = \mathbf{q}_i \mathbf{q}_j^T.$$

Rozdział 5

Eksperymenty / część praktyczne

Rozważany problem rekomendacji może być sformułowany jako problem uczenia maszynowego w którym znane są oceny jakie użytkownicy wystawili pewnym przedmiotom i którego zadaniem jest predykcja ocen użytkowników dla elementów przez nich nieocenionych.

Założmy, że mamy n użytkowników i m przedmiotów. Otrzymujemy $n \times m$ - wymiarową macierz \mathbb{O} , w której wyrazy o_{u_i, p_j} są wartościami funkcji $R(u_i, p_j)$ wystawioną przez użytkownika u_i elementowi p_j , $j \in \{1, \dots, m\}$, $i \in \{1, \dots, n\}$. Naszym celem jest wypełnić macierz \mathbb{O} brakującymi ocenami.

5.1 ALS z Apache Spark i MLlib

5.1.1 Apache Spark

Apache Spark to ciesząca się ostatnio dużą popularnością platforma obliczeniowa stworzona w celu przetwarzania dużych zbiorów danych (BigData). Powstała ona w odpowiedzi na platformę MapReduce wykorzystywaną przez Apache Hadoop. Wspomniany MapReduce przetwarza dane w trybie wsadowym co oznacza, że podczas każdej operacji są one wczytywane i zapisywane na dysku (HDFS) przez co spada znacznie jego wydajność przy algorytmach iteracyjnych. W przypadku Apache Spark i głównej jego idei jaką jest Resilient Distributed Dataset zbiory danych są wczytywane do pamięci i dzięki temu są wykorzystywane przez kolejne kroki algorytmu bez konieczności ponownego wczytywania ich na dysk. Zwiększa to znacznie wydajność i szybkość wykonywania operacji.

Jedną z głównych bibliotek Apache Spark jest biblioteka MLlib. Jest to biblioteka uczenia maszynowego, której celem jest uczynić je łatwym i skalowalnym. MLlib zapewnia narzędzia do obsługi algorytmów klasyfikacji, regresji, klastrowania, redukcji

wymiaru, narzędzia algebry liniowej, statystyki i wiele innych. Biblioteka ta wspiera również narzędzia do obsługi reguł rekomendujących, a w szczególności filtrowania kolaboratywnego.

5.1.2 ALS i MLlib

Alternating Least Square (ALS) jest algorytmem faktoryzacji macierzy, który został zaimplementowany bibliotece uczenia maszynowego MLlib należącej do Apache Spark. Algorytm ten został opracowany z myślą o rozwiązywaniu problemów filtrowania na dużą skalę. Jest prosty a zarazem dobrze skalowalny w stosunku do dużych zbiorów danych.

Problem predykcji brakujących ocen formułujemy jako problem optymalizacyjny, gdzie celem jest zminimalizowanie funkcji celu oraz odnalezienie najbardziej optymalnych macierzy \mathbb{X} i \mathbb{Y} .

W szczególności staramy się zminimalizować błąd najmniejszych kwadratów postaci [11]:

$$\min_{\mathbb{X}, \mathbb{Y}} \sum_{o_{u_i, p_j}} (o_{u_i, p_j} - x_{u_i}^T y_{p_j})^2 + \lambda (\sum_{u_i} \|x_{u_i}\|^2 + \sum_{p_j} \|y_{p_j}\|^2),$$

gdzie

- o_{u_i, p_j} są znanymi ocenami wystawionymi przez użytkowników,
- λ jest czynnikiem regulującym.

Powyższa funkcja nie jest funkcją wypukłą (ze względu na obiekt $x_{u_i}^T y_{p_j}$). Ustalając jednak jedną z macierzy \mathbb{X} lub \mathbb{Y} , otrzymujemy postać kwadratową, którą można rozwiązać. Rozwiązanie zmodyfikowanego problemu gwarantuje monotoniczne obniżenie ogólnej funkcji kosztów. Stosując ten krok naprzemiennie do macierzy \mathbb{X} i \mathbb{Y} , możemy iteracyjnie poprawiać faktoryzację macierzy. Podejście to określamy jako algorytm ALS (Alternating Least Squares).

Algorytm 5.1 (ALS [11]). *Zainicjowanie \mathbb{X} i \mathbb{Y} .*

Powtarzamy:

- dla $i = 1, \dots, n$ wykonujemy:

$$x_{u_i} = (\sum_{o_{u_i, p_j} \in o_{u_i, *}} y_{p_j} y_{p_j}^T + \lambda \mathbb{I}_k)^{(-1)} \sum_{o_{u_i, p_j} \in o_{u_i, *}} o_{u_i, p_j} y_{p_j}$$

koniec

- dla $j = 1, \dots, m$ wykonujemy:

$$y_{p_j} = \left(\sum_{o_{u_i, p_j} \in o_{*, p_j}} x_u x_u^T + \lambda \mathbb{I}_k \right)^{(-1)} \sum_{o_{u_i, p_j} \in o_{*, p_j}} o_{u_i, p_j} x_{u_i}$$

koniec

do momentu zbieżności.

Uwaga 5.2 (Różnica między SVD i ALS).

5.1.3 Implementacja algorytmu

Rozdział 6

Podsumowanie

Bibliografia

- [1] Ricci F. and Rokach L. and Shapira B. and Kantor P.: *Recommender Systems Handbook*. Springer, 2011.
- [2] Krzyśko M.: *Wykład z teorii prawdopodobieństwa*. Wydawnictwo Naukowe - Techniczne, 2000.
- [3] Jakubowski J., Sztencel R.: *Wstęp do teorii prawdopodobieństwa*. SCRIPT, 2001.
- [4] Banaszak G., Gajda W.: *Elementy algebry liniowej część I*. Wydawnictwo Naukowe - Techniczne, 2002.
- [5] Walesiak M., Gantar E.: *Statystyczna analiza danych z wykorzystaniem programu R*. Wydawnictwo Naukowe PWN, 2009.
- [6] Poreda T., Jędrzejewski J.: *Algebra liniowa z elementami geometrii analitycznej*. Politechnika Łódzka, 2011.
- [7] Morzy T.: *Eksploracja danych. Metody i algorytmy*. Wydawnictwo Naukowe PWN, 2013.
- [8] Gorakala S. K.: *Building Recommendation Engines*. Packt, 2016.
- [9] Nowak Brzezińska A.: Analiza skupień. konspekt do zajęć: Statystyczne metody analizy danych. 2012.
- [10] O'Brien G.W. Berry M.W., Dumais S.T.: Using linear algebra for intelligent information retrieval. 1995.
- [11] Lublin M. Pere Y. Haoming L., Bangzheng H.: Matrix completion via alternating least square (als). 2015.
- [12] Kidziński Ł.: Statistical foundation of recommender systems. Master's thesis, University of Warsaw, 2011.
- [13] <http://comisef.wikidot.com/concept:eigenvalue-and-singular-value-inequalities> (dostęp 07.05.2019).

- [14] Desrosiers K., Karypis G.: A comprehensive survey of neighborhood-based recommendation methods.
- [15] www.youtube.com/watch?v=giIXNoiq0_U&list=PL-6SiIrhTAi6x40q28s7yy94ubLzVXabj (dostęp 19.05.2019).
- [16] Rutkowski L.: Metody sztucznej inteligencji. Wydawnictwo Naukowe PWN, 2012.